

© **Маслов Ю. К.**

3. Дзеркало тижня. — 2010. — 15 трав. (№18)
4. Соломатина В. М. Иностраный лоббизм в США. (Реферативный обзор) / В. М. Соломатина // РЖ История. — 2001. — № 1. — С. 117-124.
5. Иванов Н. Б. Организация наиболее влиятельных иностранных лобби в США / Н. Б. Иванов // Мировая экономика и международные отношения. — 1999. — № 3. — С. 24-31.
6. Яценюк А. Даже если солнце «отключат», все равно выживем / А. Яценюк // Зеркало недели. — 2006. — № 6 (585). — 18 февраля. — С. 1, 4.
7. Ганжуров Ю. Парламент України в політичній комунікації / Ю. Ганжуров. — К.: Україна, 2007. — 352 с.

Маслов Юрій Костянтинович – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК 342.5:328.132.7

ЭВОЛЮЦИЯ ИДЕИ СОЛИДАРИЗМА ЯК КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВЛАДНИХ СИСТЕМ СУЧАСНИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН

Принцип солідарності та засноване на його засадах ідейно-політичне вчення солідаризму розглядається в історичній ретроспективі, починаючи з часів античності до сучасних уявлень про солідарність у світовому масштабі. Доводиться теза про те, що солідаризм як ідея та політико-філософське вчення про взаємодію структурних елементів єдиного суспільного організму розвивався в межах європейської політичної думки та практики державотворення та уособився в політико-правовій доктрині побудови сучасної системи влади європейського зразка, до якого прагнули країни Центральної та Східної Європи під час формування власних систем влади на шляху до європейської інтеграції.

Ключові слова: принцип солідарності, солідаризм, система влади, взаємодія, взаємодопомога, політична єдність, спільна політична взаємовідповідальність.

ЭВОЛЮЦИЯ ИДЕИ СОЛИДАРИЗМА КАК КОНЦЕПТУАЛЬНОЙ ОСНОВЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ СИСТЕМ ВЛАСТИ СОВРЕМЕННЫХ СТРАН ЕВРОПЫ

Принцип солидарности и сложившееся на его основе идейно-политическое учение солидаризма рассматривается в исторической ретроспективе, начиная со времен античности и до современных представлений о солидарности в мировом масштабе. Проводится мысль о том, что солидаризм как идея и политико-философское учение о взаимодействии структурных элементов единого общественного организма развивался в рамках европейской политической мысли и практики государственоведения и воплотился в политико-правовой доктрине построения современной системы власти европейского образца, к которому стремились страны Центральной и Восточной Европы во время формирования собственных систем власти на пути к европейской интеграции.

Ключевые слова: принцип солидарности, солидаризм, система власти, взаимодействие, взаимопомощь, политическое единство, политическая взаимответственность.

EVOLUTION OF THE IDEA OF SOLIDARITY AS A CONCEPTUAL BASIS FOR PERFORMANCE OF POWER SYSTEM IN MODERN EUROPE

The principle of solidarity and based on its ideological basis political doctrine of solidarity is considered in the historical retrospective ranging from antiquity to contemporary notions of solidarity on a global scale. It is suggested that the idea of solidarism and politico-philosophical theory of the interaction of social organism elements developed in the framework of the European political thought and practice of governance and embodied in the political and legal doctrine of

building a modern European-style system of power, which sought to countries of Central and Eastern Europe during the formation of their own systems of power towards European integration.

Keywords: *the principle of solidarity, solidarism, system of power, interaction, mutual aid, political unity, political mutual responsibility.*

Актуальність теми дослідження. Розбудова сучасної моделі демократичної держави європейського зразка як ідеал наслідування та умова приєднання держави до лав європейської спільноти вимагає дослідження концептуальних засад побудови та функціонування таких систем. Сучасна політико-правова думка в якості таких концептуальних засад називає принципи розподілу влад, децентралізації, субсидіарності тощо. При цьому чітко наголошують на тому, що розподіл влад та децентралізація є принципами світської держави, тоді як субсидіарність має релігійне підґрунтя свого походження. Християнське соціальне вчення поряд з ідеєю субсидіарності завжди вживало поняття солідарності, яке також визнається концептуальною основою побудови та здійснення влади в сучасних європейських суспільствах та, як і ідея субсидіарності, отримало юридичного закріплення в основних документах країн-учасниць Європейського Союзу.

Аналіз останніх досліджень. Питання побудови ефективної системи влади в межах української політичної думки досліджували такі вчені, як В. Горбатенко, О. Долженков, Л. Дунаєва, Р. Мінченко, Г. Музиченко, С. Наумкіна, В. Шаповал та інші автори. Безпосередньо ідею солідарності в її історичному розвитку досліджували такі видатні західні вчені-супільствознавці, як Л. Буржуа, Е. Дюркгейм, Ш. Жід, П. Леру, Н. Нойгауз, Й. Хеффнер та інші, а також росіяни Р. Миронов, А. Окара та вітчизняні вчені П. Гай-Нижник, В.-Ю. Данилів, М. Плешко та інші. Однак питання солідарності та солідаризму як основи функціонування сучасних систем влади в європейських країнах залишається недостатньо дослідженим з боку політичної теорії.

Постановка мети та завдань дослідження. Дана стаття має на меті дослідити еволюцію сутності та практичного застосування принципу соборності в історичній ретроспективі як концептуальної основи побудови сучасних систем влади в країнах Європи. Для цього необхідно дослідити сутність поняття «солідарність» та провести за допомогою історичного методу аналіз еволюції уявлень про солідарність в межах політичної науки і практики.

Виклад основного матеріалу. Солідарність (франц.- solidarite) - спільність інтересів, одностайність, однастайність, взаємозалежність, кругова порука, спільна відповідальність. Солідарність можна визначити як принцип соціального існування, що передбачає об'єднання ресурсів і можливостей суб'єктів відносин для досягнення спільних цілей, при цьому інтереси кожного із суб'єктів знаходяться в рівновазі з інтересами спільності [5].

Один з дослідників цінностей християнської демократії Н. Нойгауз зазначає, що «при першому наближенні ми можемо сказати наступне: по-перше, солідарність є взаємним зобов'язанням між членами спільноти і самою спільнотою, а також між спільнотою та її членами, а по-друге, у дещо іншому розумінні солідарність є взаємною допомогою та підтримкою між членами спільноти. Коротко кажучи, солідарність є соціальною дружбою» [4].

Солідарність нерідко плутають з солідаризмом, проте це явища різного порядку. Солідарність - соціальний стан, властивий людству протягом усієї його історії; солідаризм - політична ідеологія, філософське вчення, соціальна технологія і відповідна управлінська практика, заснована на ідеї загального блага, солідарності та узгодженні інтересів і цінностей.

Солідаризм є соціально-політичною концепцією, яка проголошує первинним та визначальним чинником життя будь-якого суспільства солідарність його членів. Крім того він є своєрідною стратегією мобілізації соціуму в період серйозних криз або загроз й різко підвищує мобілізаційні можливості соціуму та його ефективність за рахунок синергетичного ефекту, який виникає при усвідомленні різними соціальними групами спільності інтересів і здійснення ними погоджених дій.

Солідаризм припускає серйозні обмеження (і самообмеження) преференцій еліти соціуму при одночасному збільшенні навантаження на неї. До того ж обов'язки еліти вважаються первинними, а права й привілеї надаються їй винятково з метою ефективного виконання відповідних обов'язків перед соціумом.

За визначенням авторитетного мислителя Г. Пеша, солідаризм – це «така соціальна система, яка надає справжнього значення солідарному об'єднанню людей, таких як члени природної спільноти, починаючи від родини і закінчуючи державою» [8, с.34]. Таким чином, перефразовуючи Г. Пеша, солідаризм нагадує про можливість такої соціальної системи, яка за своєю гармонійністю нагадує живий організм.

З іншого, більш реалістичного боку, солідаризм можна розглядати як реформістську доктрину, яка впродовж двох десятиліть перед першою світовою війною була фактично офіційною ідеологією Третьої Французької республіки. На противагу ліберальним «невтручанням», концепції марксистського колективізму, католицького корпоративізму та анархо-синдикалізму, ідеологія солідаризму обґрунтовувала необхідність державного регулювання, прийняття соціально зорієнтованих законів, принцип добровільності об'єднань. Ворожа концепціям класового конфлікту та перебудови суспільства, вона йшла в одному руслі із соціалізмом, хоча на практиці повністю його нівелювала. З ідеєю солідаризму тісно пов'язана доктрина «власність зобов'язує», що зображує приватну власність як служіння суспільству. З посилами на солідаризм обґрунтовують також теорію та походження корпоративізму, концепції «соціального партнерства», «асоціації праці та капіталу» тощо.

Важливе місце солідаризм займає й у політичній доктрині клерикалізму. За В. Ю. Данилівом, солідарність – це усвідомлення спільної мети й спільної відповідальності. Людина – істота колективна, отже, солідарність – це органічна властивість людських істот, що живуть у тій чи іншій соціальній групі. Навпаки, індивід, який не приймає корпоративних правил «випадає» із соціуму – це виглядає швидше як аномалія.

Солідарність еволюціонувала разом із розвитком людства, а її етапи, на думку українського дослідника П. П. Гай-Нижника, цілком зіставні з марксистською концепцією історії. Якщо першою формацією, в якій опиняється людина, є родина, то відповідно, перший тип солідарності можна визначити як солідарність родинну (сімейну). «Родина – то перше місце, де у своїй соціальній функції виявляється солідарність. Тут зв'язок солідарності найяскравіше засвідчує зв'язок кровний. Зв'язок між чоловіком і жінкою, батьками й дітьми на цій першій, і природній стадії співжиття має величезне значення для будування наступних соціальних структур» [1, с.7].

Наступним етапом стала родова солідарність. У новітньому європейському житті значення роду занепало, проте на інших континентах, особливо в первісних народів, рід досі відіграє велику роль. Саме усвідомлення кровної спорідненості з тією чи іншою особою викликає в людини мимовільне почуття єдності та солідарності. Поступово, з розвитком людства, кровне споріднення слабшає, залишається лише усвідомлення спільного походження. Племінна солідарність проявляється в тому, що в середині групи індивіди знаходять свою безпеку. Відповідно, дбаючи про безпеку цілого, кожен дбає й про власну безпеку. Тут народжуються перші соціальні зобов'язання й норми.

Передумовою переходу одного, або об'єднанню кількох племен у народ є біологічна, культурна, або політична єдність. «Кров» відступає на задній план, але це жодним чином не загрожує єдності соціального утворення.

Спільність мови, території, традицій, звичаїв, побуту забезпечують не лише існування, але й подальший розвиток народу аж до виходу його на рівень нації в модерному розумінні цього поняття. В.-Ю. Данилів досить метафорично охарактеризував цей процес: «Спираючись на зусилля й велику солідарну працю, століттями, навіть тисячоліттями, творився великий твір, ім'я якому – нація» [2].

Новітня держава так чи інакше солідаризує людей. Рамки інституту громадянства надають захист, але й наділяють обов'язками. Головним об'єднуючим фактором тут виступає духовна єдність. «Народ дає кров, держава – тіло, нація – дух», як влучно зауважив Вільгельм

Сауер [1, с.7].

Ідея солідарності не нова, в тій чи іншій формі вона існувала ще в добу античності. У світовій філософській думці провісником солідаризму був ще Мененій Агріппа в стародавньому Римі, висловившись у притчі про частини тіла, яким не слід ворогувати між собою. Уявлення про народ як живий організм знаходимо вже у Платона, який розрізняв «людину малу» (індивідуум) і «людину велику» (народ). Проте ще ясніше ідея народу як живого організму виражена у значно давніших індоарійських «Законах Ману», де народ представлений людиною, а його соціальні верстви (варни) – органами цієї людини. Так, наприклад, римський імператор Марк Аврелій писав: «Те саме відношення єдності, яке мають між собою з'єднані частини тіла, мають між собою і розумні створіння, оскільки вони, хоч і відокремлені один від одного, але створені для того, щоб виконувати спільну працю. У цьому сенсі люди функціонують так, як і частини тіла, хоча й відділені один від одного заради цілого, проте вони служать цілому» [1, с.11].

Термін «солідаризм» вперше вжив П'єр Леру в 1840-х роках у Франції. У новітні часи цією проблемою серйозно займалися французькі філософи, серед них Селестін Шарль Альфред Бугле, який у своїй праці «Le Solidarisme» заклав основу ідеї солідаризму. У подальшому вчення про солідарність розвинули юрист Леон Буржуа, соціолог Еміль Дюркгейм та інші представники французької школи суспільствознавства.

Лауреат Нобелівської премії миру, французький державний діяч Л. Буржуа розрізняє два види солідарності – природний і фактичний. При цьому природна солідарність немає ніякого відношення до справедливості, адже одні незаслужено користуються перевагами, внаслідок чого інші потерпають. Ця несправедливість виникає по причині природжених здібностей: спадковість, рівень освіти, професія, соціальний статус тощо. Внаслідок цього кожна людина до певної міри морально зобов'язана тим, що вона має і тим, ким вона є, своїм попередникам і сучасникам. Таким чином, щойно людина народжується, вона вже має обов'язки перед суспільством.

Ідея солідаризму, так, як її задекларував Л. Буржуа, намагається врахувати подвійний рух розуму і сумління, що червоною ниткою проходить через події нашого часу. Цей рух з одного боку апелює до звільнення «духа від аргіорі систем», від неперевіреного вчення релігії, через традиційні комбінації передання авторитету і заміни їх такими, які впливають з вільних досліджень і піддані постійній критиці. А з другого боку, цей рух спонукає сумління поза можливими моделями і не вельми обґрунтованими виправданнями якнайретельніше дошукуватись законів управління.

Звідси, згідно з Л. Буржуа, солідарність є обов'язком, який впливає з приналежності до суспільства, а саме як квазі-контрактовий обов'язок, який у крайньому разі був би виконаний за допомогою державної сили. Л. Буржуа будує теорію так званого «квазі-контракту», зробивши спробу надати ідеї солідарності юридичної форми. Ця теорія виходить з дуалістичного розуміння солідарності. Крім того, що природна солідарність має тенденцію бути несправедливою, вона виключена з моделі «квазі-контракту», який ґрунтується на принципі фактичної солідарності, тобто на солідарності, яка зустрічається в повсякденному житті соціуму. Л. Буржуа насамперед вказує на принцип добросусідства, при якому здійснюється фактичне єднання, яке природно спонукає до солідарної та спільної діяльності. За певних обставин ця фактична солідарність може бути і вимушеною, як, наприклад, солідарність між сусідами по земельних ділянках або між квартирантами в одному будинку. Внаслідок цієї ситуації всі вони мають обов'язки і права щодо одне одного [1, с.12].

Інший французький дослідник Ш. Жід вважав, що солідарність в просторі є першим рівнем солідарності в часі, оскільки оселяючись на одній території, люди вступають у тісний контакт між собою. Однакова місцевість, ідентичний клімат, подібний спосіб виробництва продуктів харчування. Поступово характер усіх життєвих процесів створює солідарну свідомість спільноти.

Рівень солідарності в просторі може бути різним. Спільність мешканців села – перша форма, де принцип солідарності виявляє себе особливо ясно та чітко. З іншого боку,

солідарність в часі пов'язує мертвих з живими завдяки спільній традиції та культурі. В давнину солідарність реалізувалася в спільних діях, освячених законами, релігією та звичаями.

Наступна функція солідарності полягає в тому, що вона виступає як сила, здатна розбудовувати суспільство. Її завдання – узгоджувати інтереси членів суспільства, які суперечать один одному і гуртувати суспільство для досягнення спільних цілей. В свою чергу, спільними цілями для суспільства є ті, що гарантують його існування та гармонійний розвиток, чого можна досягнути лише шляхом солідарної взаємодії, що ґрунтується на ідеї справедливості.

Ш. Жід дає визначення також й головному принципу економічної солідарності: «Поділ праці – це механізм, за допомогою якого спільнота людей має можливість легко і ефективно досягти виробництва та приросту національного продукту. В той час коли звірі задовольняються безпосереднім забезпеченням їх обмежених потреб, наприклад в їжі, людина обмежує себе виробом одного товару, який вона обмінює на той, в якому відчуває потребу. Таким чином, поділ праці, який зумовлює взаємодію всіх з метою задоволення потреб кожного окремого індивіда – справжнє джерело прогресу, добробуту та економічної солідарності» [2, с.76-78].

Ідея солідарності проглядається й у Е. Дюркгейма, який в основу своєї системи поклав ідею корпорації, тобто колективного тіла. Думки, подібні до поглядів Л. Буржуа, знайшли свій подальший розвиток в партії німецьких державних соціалістів. Вони теж намагалися йти дорогою, середньою між шляхом манчестерського лібералізму і шляхом доктринерського соціалізму.

Так соціолог П. Барт визначав суть своєї органічної теорії солідарності наступним чином: «Суспільство називається організмом чи органічною системою, на протизагу організму індивідуальному, соціальному чи колективному. Таким чином, усі можливі соціальні сфери, елементи та соціальні модуси мають перебувати в стані єдності, цілісності та фундаментальної солідарності. Принципи консенсусу та солідарності, які спостерігаються вже в неорганічному світі, є суттєвими в житті рослин, доскональними – в житті тварин, а в людському соціумі досягають свого найвищого ступеня» [1, с.14].

На думку П. Барта, Е. Дюркгейм виходить з поняття солідарного цілого, підпорядковуючи йому суспільство. Він знаходить у двох неодноразових, але хронологічно послідовних станах соціуму два види солідарності, які він окреслює як механічну та органічну. Механічна солідарність є притаманною примітивним суспільствам, де панує однаковість світогляду всіх членів, наприклад, на ґрунті спільності етнічного походження.

Поступово кількість населення в такому примітивному суспільстві збільшується, триває приріст продуктивних сил та поступове надбання культурних цінностей, а продуктивність праці зростає завдяки поділу праці. Старі спільноти, що ґрунтуються на кровних зв'язках, розпадаються. Постає структура нового суспільства та відбувається перехід від примітивного соціуму до органічного, визначальну роль в якому відіграє не однаковість світогляду, а усвідомлення того, що всі індивіди мають допомагати взаємно поповнювати свої життєві засоби.

Відаючи повагу П. Барту, зазначимо, що головним виразником німецького солідаризму вважають Адольфа Вагнера, який не погоджувався з тим, що людина є просто «homo oeconomicus». Життя її куди різнобарвніше, наповнене найрізноманітнішими комбінаціями. Тому психологічний аналіз людини А. Вагнер прагне перевести в правильне русло, щоб довести, що людина є і залишиться істотою, яка діє однаково. А. Вагнер різко виокремлює мотиви егоїстичні від неогоїстичних. До неогоїстичних мотивів належить порив до моральних дій, почуття обов'язку, страх перед докором власного сумління. Ці мотиви, яким підпорядковується і якими керується у своїй діяльності індивід, виявляються також і в економічній сфері.

На думку Г. Пеша, солідарність на загал є одним з найвеличніших відкриттів людства. Завдяки солідарності людина перестає бути атомом у просторі і хвилиною в часі, вона

підноситься до більшої гідності й вищої сфери. Завдяки солідарності людство буде запевнене в своїй гідності і до певної міри створене. Цим терміном, який не мав жодного значення в античних суспільствах, солідарність позначає спільність людської природи і тісну спорідненість, яка об'єднує людей між собою» [8, с.24].

Г. Пеш розумів поняття солідарності не лише з утилітарного боку, а й з морального та етичного. В цьому сенсі він формулює своє визначення принципу солідарності, який, в його застосуванні до соціальної спільноти означає упорядковане узагальнення прагнення суспільнопов'язаних сил щодо досягнення спільної мети.

Державні соціалісти не бачать суттєвих протиріч між класами та індивідами однієї нації, стверджуючи, що натомість їх згуртовує моральна солідарність. Її можна побачити у спільності мови, звичаїв та соціальних інституцій. Державу ж слід розглядати як орган цієї моральної солідарності. Для цієї держави – всі громадяни є рівними й вона повинна дбати про всіх, а передусім про тих, хто відчуває нестатки. Втім, в цілому, держава не повинна переймати функції індивіда, але має дати йому нагоду вільно рости й розвиватися. У взаємозалежності індивіда слід вбачати головний чинник економічного поступу.

Відтак головна вимога державного соціалізму мала моральний і національний характер. Справедливість у розподілі і піднесенні добробуту робітничого класу є умовою збереження національної єдності, формою якої є держава.

Значною мірою державно-національний солідаризм був присутній й в ідеології німецького нацизму 1930-х рр., як, власне й в італійському фашизмі та іспанському фалангізмі. Загалом солідаристичні ідеї були притаманними багатьом інтелектуалам ХХ ст.

Досить цікаво ідея солідаризму розглядається в межах релігійних вчень, які додали у розвиток ідеї солідарності духовних аспектів саме у контексті розвитку соціально-економічного життя країн Європи.

Уже той факт, що церква проповідує спільність походження й рівність усіх людей перед Богом, говорить про подібність ідей солідарності й учення церкви. Показовим зразком офіційного релігійного солідаризму є енцикліка Папи Римського Лева XIII «Нові речі» (*Regrum Novarum*) про капітал та «*Quadragesimo anno*» від 1931 р. Папи Пія XI про реконструкцію соціального ладу. Ці енцикліки цікаві тим, що вони вказують на розв'язання багатьох проблем соціально-політичного життя на основі ідей солідаризму.

Енцикліка «*Regrum novarum*» Папи Лева XIII поставила перед собою відповідальне завдання, а саме – дати відповіді на важливі соціально-політичні питання бурхливого ХІХ ст., коли капіталізм сягнув свого апогею, а становище широких народних мас щодня погіршувалося та протиріччя всередині суспільства дедалі посилювалися.

Завдання енцикліки «*Regrum novarum*» полягало в тому, щоб зрозуміти корінь зла і відповідно до принципів католицької церкви вказати на шляхи, які б вели до солідарного порядку і спокою. Індивідуалістичний лібералізм зруйнував колишні природні зв'язки (стани, гільдії) в суспільстві, а нові не встановив, їхнє місце посіли, з одного боку, безмежна свобода, а з іншого – нездоровий державний інтервенціонізм. Дух індивідуалізму зайшов так далеко, що колись квітуче і добре упорядковане суспільне життя було знищене, а опісля вбите, так що нарешті залишились тільки поодинокі особи і держава. Це сталося з не меншою шкодою для держави.

Необмежену, вільну конкуренцію як регулятивний принцип економіки енцикліка рішуче відкидають, але залишають обмежене суперництво, що його хоче зберегти і система солідаризму. Засуджуючи соціальну несправедливість, яку спричинив лібералізм, Папа Пій XI говорить, що «...за природним законом економіки, якому не можна протистояти, лише власник капіталу міг би накопичувати капітал, тоді як той самий закон засуджує робітників вічно бути пролетарями й жити на межі прожиткового мінімуму» [Цит. по: 4, 26]. Усе це неминує веде до класової боротьби і лише оновлення соціального життя може запобігти цим руйнівним обставинам.

Теорію класової боротьби енцикліка «*Regrum novarum*» відкидає, оскільки вона не усвідомлює природи суспільства. Але розум повинен усувати або, принаймні, пом'якшувати

ці явні протиріччя. Не боротьба, зазначається в енцикліці, а згода є передумовою краси й порядку. Це стосується і співробітництва класів та станів, а також зв'язку між капіталом і працею. Це співробітництво не можна, проте, переводити на шкоду робітникам. Соціальну справедливість слід розглядати як нормативний принцип.

Католицизм розуміє державу як досконале суспільство, тобто найвищий і найдовершеніший устрій людського життя. Ліберальній правовій державі, завданням якої є захист лише власності громадянина, Папа Лев XIII протиставляє вчення про правову і благодійну державу. У цьому сенсі держава має завдання не лише захищати власність, але й дбати про загальне благо, особливо піклуватися про нужденних. Держава як «*societas perfecta*» представляє собою завершення спільної людської діяльності.

Особливу увагу обидві енцикліки приділяють державній владі. Лев XIII говорить не про якусь конкретну форму уряду, а про державну силу (владу) як поняття. Державну владу Лев XIII виводить від природи і від розуму. Вона повинна стояти на службі народу; кожне зловживання є незаконним. Завдання державної влади, як пише Пій XI, полягає в охороні народу і всіх його членів, при цьому особливу турботу слід виявляти до слабких і бідних. Державна влада, коли її так розуміти і застосовувати, виконує своє завдання і є справжнім слугою народу. Вона стає божественним і справедливим авторитетом, який знаходить своє джерело в природному праві та Божій волі.

Солідарність та боротьба за існування діють в суспільстві одночасно. У зовнішніх діях домінує елемент боротьби, у внутрішніх – солідарності. Зовнішня боротьба того чи іншого соціального утворення посилюється завдяки солідарності. Те, що принцип солідарності всередині такого соціального утворення має першість щодо боротьби, засвідчує такий приклад: багато разів в історії спостерігалася ситуація, коли політичне протистояння розколювало ту чи іншу країну, однак у випадку війни переважна більшість суспільства, незважаючи на свою партійну, соціальну та класову приналежність, спільно виступала проти ворога.

Разом з тим заслуговує на увагу визначення німецького соціолога Ф. Тонніса, який зазначав: «Суспільне життя – це взаємна власність та взаємне задоволення, взаємне володіння та користування спільним майном. Воля до володіння майном і користування ним – це воля до захисту й оборони спільного майна (спільне зло – спільні друзі – спільні вороги). Така солідарність вважається органічною. Вона підтримується не лише завдяки поривам та інстинктам, а й переходить у вищу стадію – духовну.

Розуміння й усвідомлення приналежності індивідів до спільної групи веде їх до формування духовного союзу. Солідарна дія багатьох членів суспільства призводить до серйозних результатів, що мають надзвичайно велике значення в соціальному житті. Вони пробуджують гордість наступних поколінь за своїх предків, що зміцнює солідарність народу як історичного феномену» [1, с.15].

Енцикліка «*Sollicitudo rei socialis*», як зазначає німецький єпископ Йозеф Хеффнер, проектує зразок солідаристського суспільства на світовий рівень. Відповідно йдеться не тільки про «власні території кожної окремої нації», а й, за аналогією, про солідарність між націями і народами. Цього вимагає основна етична концепція культури людства, при якій якість цілого може бути знайдено лише з поваги до всіх окремим особам, товариствам і народам. При цьому «потрібно повною мірою поважати ідентичність кожного народу з його історичними та культурними особливостями. Як народи, так і окремі особи повинні володіти основоположною рівністю (...) яка становить фундамент права всіх на участь у процесі повного розвитку» [7].

У другій половині ХХ ст. солідаризм наголошує на взаємопотребі, солідарності, дружній взаємодії усіх верств населення. При цьому ця концепція допускала боротьбу в майбутньому суспільстві, щоправда, у напівтліючому стані. Якщо комунізм підводив усю сукупність людської життєдіяльності під загальний знаменник класової боротьби і прагнув виграти в ній, то солідаризм пропонував класове примирення і шукав способи його запровадження без зміни самої суті капіталізму – приватної власності і конкуренції.

Солідаризм замість швидкого перерозподілу багатств обіцяв лише «стриману експлуатацію» і «розумно–достатній соціальний захист». Подібні речі були менш здатними надихнути маси на боротьбу. Тому не слід дивуватися, що солідаризм тривалий час животів як периферійне вчення, плід теоретизування і предмет розгляду вузького шару високоосвічених (і достатньо багатих) інтелектуалів, зворушених «долею простолюду», натомість серед широкого людського загалу ця теорія була практично невідомою.

Ситуація змінилася після другої світової війни. Практичний досвід уже двох різновидів соціалізму – радянського напівінтернаціоналістичного та німецького націоналістичного – відштовхнув багатьох. І хоча після війни компартії залишалися в Європі досить впливовими (особливо в Італії та Франції), більша частина руху, репрезентована соціалістичними партіями, ініціювала рішучий розрив з комунізмом. Соціалістичні партії і до цього мали розбіжності з комуністичними, але саме у зазначений час вони визнали приватну власність як повноправний елемент суспільства. Держава повинна була брати у багатих і віддавати бідним.

В даному аспекті доцільно звернутися до досвіду Франції, в якій ідеї солідаризму завжди були присутніми і на теоретичному, і на практичному рівні. Саме після другої світової війни у Франції ідея солідаризму отримує наступний поштовх для розвитку, що пов'язано з видатною політичною постаттю європейського політикуму того часу – Шарлем де Голем.

Слід віддати належне де Голлю, який у всіх проблемах повоєнного відновлення економічного та соціального життя у Франції углядів незвичайний соціальний конфлікт з адміністрацією, а дуже серйозні проблеми фактично стадіального вибору його країни. Він оголосив свою знамениту програму соціального самоврядування – «систему участі» як «Третього шляху», але не як синтезу, а як уникання і класичного лібералізму, і радянського комунізму. Ця теорія корпоративної єдності, солідарності та співпраці класів була дуже близька до ідеї соціальної держави в Німеччині та «конфуціанського капіталізму» в Японії.

Ідея якісно прогресивнішого відносно класичного капіталізму суспільного ладу – «соціальної республіки» – була сформульована на законодавчому рівні ще у Конституції Другої французької республіки. На противагу марксизму її суть полягала у проголошенні пріоритету духовних цінностей над «економічним базисом», розумінні необхідності не просто єдності класів з метою збереження загальнонаціональної злагоди, а творчої співпраці та солідарності між ними на корпоративних та кооперативних засадах.

Співвідношення індивідуального й загального – основна особливість солідаризму, яка відрізняє його від лібералізму й соціалізму. Зважаючи на кризу класичного лібералізму з його егоїзмом і економічною прірвою між власниками корпорацій, і робітниками, та соціалізму, з його продавленням індивідуальності через обмеження базового інстинкту приватної власності, деякі країни Західної Європи почали дрейфувати в бік солідаризму. Це дозволило запровадити рівновагу й злагоду між трьома головними елементами суспільства: корпораціями (працедавцями), народом (працівниками) і державою.

Стосовно відповіді на головне питання про співвідношення «я» і «ми» в солідаризмі, то зобразити його можна приблизно так: кожна людина зобов'язана тим, що вона має, і тим, що собою являє, своїм пращурам, і сучасникам. Внаслідок цього, щойно людина з'являється на світ – вона вже наділена обов'язками перед суспільством. З іншого боку, суспільство не залишає тих, хто «відкинутий на узбіччя життя». Завдання справедливості, згідно з ученням солідариста Л. Буржуа, – брати в тих, хто користується з надлишку гараздів, і віддавати тим, хто їх потребує. Що стосується індивідуального «я», то солідаризм визнає себе прихильником природного права. Одним з елементів цього права, як каже Г. Пеш, є можливість набувати приватну власність. Не варто забувати, що приватна власність створює незамінні психічні й моральні стимули, які відіграють велику роль в економічному житті.

Щодо визначення ролі держави у вченні солідаризму, то суспільна гармонія забезпечується тут розумним регулюванням правових відносин між окремими індивідами. На сторожі виконання «квазі–контракту» зі справедливого перерозподілу соціальних благ, через установлені норми права, стоїть держава. Держава, згідно із солідаризмом, – це витвір або

продукт соціальних інстинктів, вона є необхідною, і найвищою формою людського співжиття, одним із феноменів природного права, який ґрунтується на розумі. Держава має здатність до адаптації в часі й просторі, і неможливо уявити, розвиток й вдосконалення соціально-економічного стану без підвищення почуття обов'язку й робочої дисципліни, що, без сумніву, сприяє реорганізації правових, соціальних та економічних інституцій. Економіка солідаризму не ставить собі за мету збагачення заради збагачення. Її мета – добробут кожного індивіда. Інакше кажучи, у солідаризмі держава не залишає індивіда сам на сам зі світом праці та грошей.

Солідаристична держава прагне підтримати тих, хто не може впоротися з економічною боротьбою за виживання, яка характерна для лібералізму.

Проте це не стосується тих, хто не хоче працювати. Тут держава виступає стимулятором для паразитуючих членів суспільства з тим, щоб повернути таких на працю для власного й загального блага. Концепція держави в солідаризмі подібна до соціалістичної, але на відміну від соціалізму на вершині, стоїть не загальне, а гармонія між загальним й індивідуальним.

Ідеї соціально-відповідального ринкового господарства в епоху кризискласичного лібералізму й соціалізму лягли в основу багатьох європейських політичних партій: французьких центристів, австрійської Народної партії, християнських демократів у Німеччині, Італії й Бельгії. На середину 80-х рр. ХХ ст. соціалістичні партії уже очолювали – постійно або з перервами – мало не всі країни Західної Європи. І хоча частина з них убачали свою мету у знищенні класів та усупільненні народного господарства, інша частина почала реалізацію моделі, що визнавала як приватну, так і суспільну власність і прагнула рівноваги між класами.

На тому ж ґрунті християнського соціального вчення, у його католицькому заломленні, виросла, починаючи з 1977 року, і польська «Солідарність».

Сучасне розуміння солідарності як ідеї передбачає три докорінно різних поняття суспільної солідарності залежно від трактування людини, яке лежить в основі цього бачення:

1. За індивідуалістичною інтерпретацією, солідарності не існує у буквальному розумінні слова. Ліберальний індивідуалізм визнає лише солідарні зобов'язання, якщо вони будуються на основі договору, тобто, якщо особисті інтереси співпадають з інтересами спільноти, то такий договір є солідарним, а якщо - ні, то у такому випадку він не є солідарним.

2. Колективістське бачення можна пояснити на комуністичному прикладі: солідарністю тут виступає поняття боротьби у рамках класової боротьби. Солідарність практикується з робочим класом і партією, яка керує робочим класом, а з усіма іншими групами, які не належать до вістря революції, солідарності немає - це класовий ворог або інші реваншистські чи реакційні сили.

3. Персоналістична інтерпретація або ще християнське тлумачення солідарності охоплює всі соціальні групи суспільства, зокрема, слабких і бідних людей. Солідарність є основним соціальним принципом, що бере свої витoki з соціальної природи людини і є конкретним вираженням соціальної любові. Ця солідарність охоплює у глобалізованому світі також інші народи та нації, при чому тут потрібно брати до уваги порядок любові: через «любов до дальнього» не можна нехтувати «любов'ю до ближнього» [4].

Звичайно, що зобов'язання солідарності існує на основі договору. Всім своїм існуванням людина завдячує первинним спільнотам, адже вона взагалі може існувати і сприйматись як особистість тільки у спільноті і виходячи з спільноти. Жодним чином це не заперечує власну формуючу активність людини, але спільнота виступає або передумовою для такої діяльності, або така діяльність може реалізуватись лише у спільноті. Людина повинна розкривати і розвивати себе у культурному, економічному, технічному і духовному плані. Але вона це може зробити, якщо лише є відповідне середовище. Проте це середовище потребує державної інституції, щоб взагалі функціонувати. У цьому відношенні держава має право вимагати солідарності від своїх громадян. Цим стає очевидною помилка індивідуалізму: людина не є автономною і самодостатньою, вона не може звільнитись від

спільноти, вона завжди включена у суспільство. Оскільки ніхто не може оминати суспільство, то принцип солідарності є також наслідком соціальної природи людини.

Кожна людина потребує спілкування і співпраці, щоб розвивати свою особистість і вижити, і водночас кожна спільнота потребує співпраці і участі кожного з своїх громадян, щоб виконати своє завдання. Це є основою солідарності. Люди і спільнота впливають один на одного через обряди та звичаї, шляхом тиску громадської думки або через мужність казати правду, шляхом економічних рішень про інвестиції та споживання, шляхом політичних рішень, наприклад, шляхом виборів. Тобто, принцип солідарності є конкретним вираженням чесноти справедливості.

Кожна спільнота має одну або декілька цілей, які можна досягнути лише у спільноті, і це тільки за участі та допомоги її членів. Отже, спільнота має право вимагати від своїх членів внеску, а саме у міру того, як від такої участі залежить досягнення спільнотою поставлених цілей. Важливо точно визначити межі солідарності, якими на думку Норберта Нойгауза, слід визнати:

- 1) ціль / цілі спільноти;
- 2) способи досягнення таких цілей у колективній співпраці;
- 3) показники того, наскільки такі цілі дійсно дозволятимуть людині розвинути свою особистість [4].

Неприпустимим і антисолідарним буде те, якщо якійсь спільноті йтиметься дуже добре, у той час коли членам цієї спільноти йтиметься погано. Заходи спільноти є виправданими лише тоді, коли вони допомагають людині розкрити та розвинути себе краще, а ніж це було би без допомоги спільноти. Однак, окрема людина одночасно є членом багатьох спільнот, кожна з яких очікує солідарності і відповідних вкладів, які у конкретному випадку все ж можуть перетинатись і взаємно виключатись. Тут питання торкається ієрархії цінностей.

Слід зазначити, що в останні десятиліття саме в Європі суспільна солідарність значно посприяла соціальним гарантіям для широких верств населення. Були запроваджені пенсійне страхування, медичне страхування, страхування на випадок безробіття, системи соціальної допомоги; солідарність, так би мовити, обюрократилась і вона була забезпечена правовими претензіями. З іншого боку, це веде до того, що певні люди намагаються використати цю соціальну мережу, хоча вони і самі були б у стані заробити собі на прожиття. Принцип солідарності також вимагає від кожного окремого члена лояльності як щодо інших членів спільноти, так і щодо самої спільноти. Обман у системі страхуванні і тому подібні речі є тяжкими порушеннями проти зобов'язань лояльності, оскільки такі порушення несправедливо претендують на солідарність інших людей і спільноти.

Очевидно, що світова спільнота потребує нової онтології, нової етики, нової соціальності, нового апарату бачення і моделювання майбутнього, нових механізмів узгодження інтересів і цінностей. Інакше кажучи, нових механізмів виживання і самоорганізації. В умовах глобальної трансформації на перший план виходять нові етичні підстави буття - етика ненасильства, проблеми довіри і вільної лояльності, а також пов'язані з ними механізми самоорганізації та синергетичного взаємодій-наслідком, технології «м'якої влади» (soft power) і рефлексивного управління. Виникають локальні соціальні ніші, в яких є запит на нову соціальність, вибудовану на основі етики «заборони зла» [5].

Соціальна солідарність, заснована на уявленні про загальну соціальну суб'єктність, яка, в свою чергу, заснована на християнському уявленні про креативну людину та людське сотворіння за образом і подобою Божою, стає потенційною ідеологією самоорганізації та саморозвитку амбітного суспільства. Тому питання про погодження та солідаризації інтересів і цінностей всіх учасників громадських відносин виступає в якості одного з ключових для програмування майбутнього.

Солідарність на сучасному етапі розвитку суспільства слід розглядати як механізм соціальної саморегуляції, самозбереження і саморозвитку колективного організму, який дозволяє максимально використовувати можливості всіх членів суспільства для індивідуального і загального блага.

Солідаризм - принцип побудови соціальної системи, в якій її члени (громадяни, сім'ї, етноси, релігійні конфесії, соціальні групи, політичні партії, бізнес-корпорації та ін.) наділені реальною правовою і соціально-політичною суб'єктністю, на основі чого їх права, можливості та інтереси можуть бути консолідовані заради досягнення консенсусних цілей (загального блага) в соціальних межах різного масштабу (локального, загальнонаціонального, глобального). Відкидаючи як ліберальний індивідуалізм, так і тоталітарний егалітаризм, солідаризм намагається породити власну «сімфонічну» антропологію і онтологію, засновану на балансі індивідуальних і загальних інтересів.

Одна з актуальних проблем сучасного солідаризму полягає в побудові адекватної ієрархії, в якій долалися б протиріччя між різними типами солідарності - скажімо, дозволявся б класичний для Нового часу конфлікт між соціальною і національною (етнокультурною) солідарністю.

Держава, політична система якого найбільшою мірою орієнтована на формування і відтворення політичної солідарності, визначається через чотири її характерних елемента, з яких першим і найважливішим є здійснення влади великою коаліцією політичних лідерів усіх значних сегментів багатоскладового суспільства. Три інших важливих елемента - це (1) право вето, виступає як додаткова гарантія життєво важливих інтересів меншості; (2) пропорційність як головний принцип політичного представництва, розподілу постів в державному апараті і коштів державного бюджету і (3) високий ступінь автономності кожного сегмента в управлінні своїми внутрішніми справами [3, с.14].

Висновки. Підводячи підсумок зазначимо, що

По-перше, принцип солідарності поряд з субсидіарністю та децентралізацією закріплений в європейській системі права як один з принципів побудови дієвої політичної системи сучасного демократичного зразка. Отже, при побудові новітніх систем влади країни Центральної та Східної Європи визнали солідарність як концептуальну основу побудови та її функціонування.

По-друге, принцип солідарності та заснована на ньому ідея солідарності пройшла певний еволюційний шлях і в історії суспільно-політичної думки, і в історії політичного управління європейськими країнами, починаючи з середніх віків і до сьогодення. Розвиваючися на етренах країн старої Європи (Франція, Німеччина та інші) дана ідея стала основою для набуття якостей ефективності у новоутворених системах влади країн – молодих демократій Європи.

По-третє, солідарність можна визначити як принцип соціального існування, що передбачає об'єднання ресурсів і можливостей суб'єктів відносин для досягнення спільних цілей, при цьому інтереси кожного із суб'єктів знаходяться в рівновазі з інтересами спільності.

По-четверте, еволюція уявлень про солідарність як принцип та ідеологічне підґрунтя функціонування новітніх систем влади, дозволила сформувати певну систему знань про солідарність як багатогранне явище, що має власні види, рівні прояву та умови здійснення. Серед видів солідарності сучасна суспільно-політична думка виділяє громадську, політичну, класову, трудову, професійну тощо. За рівнями розрізняють солідарність у просторі та у часі. Солідарність в просторі є першим рівнем солідарності в часі, оскільки оселяючись на одній території, люди вступають у тісний контакт між собою. Солідарність в часі пов'язує мертвих з живими завдяки спільній традиції та культурі, що реалізується в спільних діях, освячених законами, релігією та звичаями.

По-п'яте, основними умовами, найбільш сприятливими для встановлення і стабільного відтворення політичної солідарності визнаються: відсутність такого сегмента суспільно-політичної системи, який представляв би собою абсолютну більшість; відсутність значущої соціально-економічної нерівності між сегментами; приблизно однакові розміри сегментів (чисельність груп), що дозволяє забезпечити рівновагу сил між ними; обмеженість числа груп, щоб переговори між ними не перетворилися на занадто складний процес; наявність загальних, єдиних для всіх сегментів суспільства орієнтацій, що пом'якшують орієнтації

окремих його сегментів; наявність історичних традицій досягнення компромісу і злагоди тощо.

По-шосте, сучасна актуальність ідеї солідарності полягає у її здатності солідарність виступати як сила, здатна розбудовувати суспільство. Її завдання – узгоджувати інтереси членів суспільства, які суперечать один одному і гуртувати суспільство для досягнення спільних цілей. В свою чергу, спільними цілями для суспільства є ті, що гарантують його існування та гармонійний розвиток, чого можна досягнути лише шляхом солідарної взаємодії, що ґрунтується на ідеї справедливості.

По-сьоме, солідарність на сучасному етапі розвитку владних систем слід розглядати як механізм соціальної саморегуляції, самозбереження і саморозвитку владного організму, який дозволяє максимально використовувати можливості всіх структурних елементів системи влади для індивідуального і загального блага.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гай-Нижник П. П. Солідаризм як соціально-політична концепція: нарис історії розвитку в Європі та в Україні / П. П. Гай-Нижник // Гілея : науковий вісник. — К.: ВІР УАН, 2011. — Вип. 44. — С. 5-24.
2. Данилів В.-Ю. Солідарність і солідаризм / В.-Ю. Данилів. — К.: Видавничий дім «КМ Academia», 2000. — 152 с.
3. Миронов Р. В. Категория «солидарность» как фактор современного политического процесса России : автореф. дис. к. полит. н. : спец. 23.00.02 «Политические институты и процессы» / Р. В. Миронов. — Нижний Новгород, 2010. — 20 с.
4. Нойгауз Н. Солідарність – головний принцип християнського соціального вчення [Електронний ресурс] / Норберт Нойгауз. — Режим доступу : http://sd.net.ua/2010/02/18/neuhauz_cinnosti_khristianskoyi_demokratii.html
5. Окара А. Социальная солидарность как основа нового «миростроительного» проекта [Електронний ресурс] / Андрей Окара // Синергия. — 2010. — № 9. — Режим доступа: <http://www.perspektivy.info/print.php?ID=51931>
6. Плешко М. Ідеологія солідаризму в державотворенні України / М. Плешко // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. — 2009. — Вип.13. — С.52–55.
7. Хёффнер Й. Христианское социальное учение [Електронний ресурс] / Йозеф Хёффнер. — Режим доступа: <http://www.agruz.info/app/webroot/library/152/533/page03.htm>
8. Pesch H. Lehrbuch der Nationalökonomie / H. Pesch. — Freiburg im Breisgau, 1924; Spengler, Oswald. Politische Schriften. — München, 1932.

Наумкіна Світлана Михайлівна – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК : 303.6+327.5

РОЛЬ РИТОРИЧНОГО МИСТЕЦТВА У ВЕРБАЛЬНІЙ КУЛЬТУРІ ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ

Розкривається роль і значення ораторського мистецтва, вміння раціональної взаємодії та переконання, толерантності, культури мови і спілкування, співбесіди, комунікативності, що у широкому сенсі може бути визначено як риторичне мистецтво, яке відображається у ментальній культурі політичного життя, особливо в умовах сучасного світового політичного простору.

Ключові слова: *риторика, риторичне мистецтво, комунікативістика, ментальна культура, політичне життя, політичні переговори, політичний компроміс.*